

O MJESTU PRASLAVENSKOGA JEZIKA U INDOEVROPSKOME JEZICNOM SVIJETU*

DALIBOR BROZOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 801:809.1
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1983-02-01

Među takozvanim »prajezicima« pojedinih grana indoevropskoga jezičnog svijeta praslavenski jezik predstavlja posve osobitu pojavu. Homogenost praslavenskoga u sredini prvoga tisućljeća naše ere savršeno je iznimna. Današnji specijalisti mogli bi bez poteškoća razgovarati »praslavenski«, što bi bilo nemoguće s »pragermanskim« ili čak s »prakečtskim« ili »praitalskim«. Ne odgovara stvarnosti govorimo li da praslavenski kao fenomen predstavlja nešto drugo u usporedbi s ostalim indoevropskim »prajezicima« zato što je on mlađi od njih — naprotiv, on je zapravo mlađi zato što je od njih drugačiji. Slavske je jezike kudikamo lakše uspoređivati s romanskom nego s italском skupinom jezika. U tom se smislu postavljaju tri osnovna pitanja:

1) Kakva je relativna važnost početne bliskosti jezične supstancije (odnosi s Irancima i, možda, s Toharcima) i dužine perioda u kojem su još moguće zajedničke inovacije (odnosi s Germanima, u prvom redu)?

2) Kakva je priroda trojnih odnosa zapadnobaltsko-istočnobaltsko-slavenski? (Drugim riječima, problem dvojstva ili jedinstva Slavena i »Baltâ« predstavlja lažnu dilemu).

3) S kojih teoretskih i tipoloških polazišta valja u suvremenosti promatrati dijalektne odnose? (jer se bit nekadašnjih »balto«-slavenskih odnosa ne može riješiti tradicionalnim historijsko-komparativnim metodama — umjesto nagađanja o tome kakvi su ti odnosi mogli biti u prošlosti, bolje je analizirati kakvima su oni morali biti nekada da bi u naše doba bili takvi kakvi stvarno jesu usporedimo li ih, na primjer, sa suvremenim indo-iranskim ili čak romansko-keltskim odnosima).

Govoreći o mjestu praslavenskoga jezika u krugu drugih jezika, što je jednom od osnovnih tema ovoga slavističkog kongresa, moramo po prirodi stvari imati u vidu u prvom redu ostale indoevropske jezike, ali zaslužuju pažnju i odnosi praslavenskoga jezika s neindoevropskima, susjednima ili s takvima koji su bar povremeno bivali s njime u kakvu dodiru. I jedno i drugo važno je i s genetskolingvističkoga i s tipološkog stanovišta, razumije se, na razne načine u oba slučaja — neindoevropski kontakti mogu davati važne posredne podatke za rekonstrukcije, a u indoevropskima je tipološki aspekt sve prije nego nezanimljiv. No ovdje ćemo se ipak zadržati uglavnom na razmatranju mjesta koje praslavenski zauzima u indoevropskome jezičnom svijetu, i to zapravo ne samo njegova mjesta nego i na jedan osobit način njegova statusa u tome svijetu.

Iz te se problematike može odabrati prilično dug niz pitanja tako da već samo njihovo izlaganje za diskusiju, i bez egzemplifikacije i naučnoga aparata, mora zauzeti nerazmjerno mnogo prostora: očito je naime da je praslavenski jezik u društvu drugih indoevropskih »praje-

* Referat za IX. međunarodni kongres slavista, Kijev, 6—13. rujna 1983.

zika« posve iznimna pojava, očito je da je ključni problem njegov odnos s baltičkim jezicima, očito je također da ima mnogo nejasnoća u odnosima balto-slavenskoga kompleksa kao cjeline s drugim indoevropskim ograncima, u prvom redu s iranskim i germanskim, ali nipošto ne i samo s njima, a očito je, konačno, i da valja zauzeti određen stav prema tradicionalnoj razdiobi indoevropskoga svijeta na istok i zapad (ili, da se izrazim u jednoj već pomalo kompromitiranoj terminologiji, na satemsku i kentumsku skupinu).

U toj situaciji čak ako se i ograničimo samo na iznošenje pojedinih teza za diskusiju, valja ipak napraviti stanovit izbor tema koje ćemo obrađivati. U tom se smislu postavljaju ovdje tri osnovna pitanja:

1) Kakva je u baltoslavenskom slučaju relativna važnost početne bliskosti jezične supstancije (odnosi s Irancima i, možda, s Toharcima) i dužine perioda u kojem su još moguće zajedničke inovacije (odnosi s Germanima, u prvom redu)?

2) Kakva je priroda trojnih odnosa zapadnobaltsko-istočnobaltsko-slavenskih?

3) S kojih teoretskih i tipoloških polazišta valja promatrati dijalektne odnose u jednoj suvremenoj genetskolingvističkoj grupaciji kakva je (bar uvjetno) baltoslavenska?

*

Sto se tiče prvoga pitanja (ili možda točnije, grupe pitanjâ), tu je bolje da se dugo ne zadržavamo, jer alternativa je samo puna iscrpnost. Zato je ipak najuputnije da se ograničimo samo na one momente koji su nam potrebni kao podloga za daljnje izlaganje, za smještanje balto-slavenskoga kompleksa u odgovarajući indoevropski kontekst.

Mislim da se većina indoeuropeista slaže kako taj kompleks najveći dio svojih najstarijih crta dijeli s iranskim ogrankom indoevropske jezične porodice. Istina jest da u većini tih izoglosa sudjeluje i arioiindijski ogranak, ali kako praktički nema specifičnih baltoslavensko-arioindijskih izoglosa u kojima ne bi sudjelovali i Iranci, a obratan slučaj nije rijedak, možemo iz daljnjih razmatranja isključiti arioiindijski ogranak, uza svu veliku staru bliskost s balto-slavenskim kompleksom. Možemo naime uzeti da baltoslavensko-arioindijske veze idu redovno preko iranskoga, pa prema tome karakter tih veza ovisi naprosto o prirodi iransko-arioindijskoga odnosa, a u to se pitanje, razumije se, ovdje ne možemo upuštati, bar ne konkretno.

Za koncepciju koju ovdje izlažem važno je strogo razlikovati dvije razine baltoslavensko-iranskih izoglosa, što se, čini se, ne provodi inače u dovoljnoj mjeri. Prvoj razini pripada staro, duboko općeiransko-općebaltoslavensko startno zajedništvo, drugoj pripadaju kasnije izoglose koje ne moraju nužno biti ni općeiranske ni općebaltoslavenske, pa čak ni općebaltičke ili općeslavenske. No istina je da te dvije razine i nije uvijek lako razlikovati, jer pri suvremenome nedovoljnom poznavanju dijalektnih činjenica nije lako znati što jest (ili točnije: što je bilo) zajedničko za jednu jezičnu grupaciju, a s druge strane, uz dovoljnu bliskost jezične supstancije i stanovite zajedničke naslijeđene potencijale i razvojne tendencije mogu i sekundarne, susjedske izoglose dobivati vanjski izgled primarnih, i to još relativno dugo nakon raspada neke genetske razvojne zajednice.

Nakon baltoslavensko-iranskih (ili baltoslavensko-iransko-arioindijskih u već objašnjenom smislu) izoglosa dolaze na red baltoslavensko-toharske. Istraživanja sve više potvrđuju takvu tezu, iako se mnogi s njome još ne bi složili, i to s dvaju razloga — s jedne strane zbog dvostrukih toharskih praznina (izazvanih i fragmentarnim poznavanjem i specifičnim daleko odmaklim razvojem toharskih jezika), s druge zbog nesagledavanja istočnoindoevropskoga karaktera toharskoga ogranka, pa otud apriorne sumnje u mogućnost starih genetskih veza s jednom očito istočnoindoevropskom grupacijom kakva je baloslavenska.

Što se tiče toharskoga ogranka, zabunu izaziva činjenica da on po tradicionalnim mjerilima odudara od onoga što smo navikli smatrati satemskim tipom. To je zato što po naslijeđenim predodžbama kentumskim (tj. zapadnoindoevropskim) smatramo jezik koji nije satemski (tj. istočnoindoevropski), a stvarnost je upravo obratna — istočnoindoevropskim (ili uvjetno satemskim) valja smatrati jezik koji nije kentumski. Tu nas zavodi i sama terminologija, koja svraća pažnju na nebitne činjenice: nije problem u sudbini indoevropskih velara (ili »pala^tala«), nego je osnovno pitanje u labiovelarima. A toharski nema ništa specifično zajedničko s cjelinom zapadnoindoevropskih ogranka i samo s germanskim ima bliske veze, ali i te su mlađega karaktera, a s istočnoindoevropskom cjelinom dijeli najstariji sloj, bar u onom što znamo o toharskome.

Razlika između baltoslavensko-iranskoga i baloslavensko-toharskog odnosa sastoji se u tome da je balto-slavenskomu kompleksu skup indoevropskih dijalekata od kojih se razvio iranski ogranak bio prvotno bliži, ali je zato prije prestao biti članom iste razvojne zajednice (ne uzimaju se naime u obzir kasniji povremeni i parcijalni utjecaji i dodiri što dovode do već spomenutih sekundarnih izoglosa). Skup dijalekata od kojih se razvio toharski ogranak pripadao je istomu tipu indoevropskih dijalekata kojemu i budući iranski i baltoslavenski, i ostao je u zajednici s budućim baltoslavenskima i pošto su se iz nje izdvojili budući iranski (zajedno s budućim arioindijskima).

Prema koncepciji koja se ovdje izlaže, zajednica indoevropskih dijalekata prošla je kroz više faza. U svakoj od njih postoji ta zajednica kao jezik, kao dijasistem dijalekata, ali mijenja se sastav samih dijalekata koji ga sačinjavaju, a mijenjaju se i odnosi među njima. U svakoj pojedinoj fazi neki se dijalekti odvajaju i pretvaraju se postepeno u poseban jezik, ali ostatak i dalje ostaje živjeti kao indoevropski jezik, kao razvojna zajednica dijalekata koja i dalje pretpostavlja bar za neko vrijeme jedan koliko-toliko vezan nositeljski kolektiv. To znači da je indoevropski jezik stanovito prilično dugo vrijeme koegzistirao s nekim svojim »potomcima«, sve dok nije prestao postojati. To znači, dalje, da treba jasno razlikovati razdvajanje dijalekata jednoga jezika u dva nova (pri čem onda »stari« prestaje postojati) i izdvajanje dijela dijalekata u novi jezik (pri čem »stari« živi i dalje).

Nije uvijek lako razlikovati ta dva slučaja, očito je da su mogući mnogi prijelazi. No i sam je (pra)indoevropski jednom bio jezik, i ponašao se kao što se i ponašaju jezici, u prošlosti i danas. Prema tome, analogije s poznatijim jezičnim razvojem mogu nam nešto reći i o indoevropskome. O takvu smjeru gledanja od suvremenosti u prošlost bit će ovdje poslije još riječi, a za sada se možemo poslužiti analogijom sjevernogermanskih jezika, koju iznosim u pojednostavljenom vi-

du. Nesumnjivo je da se prasjeverogermanski dijalekti prvo razdvajaju u dvije skupine, zapadnu (staronorvešku) i istočnu, a u toj posljednjoj razdvajaju se onda starodanski i starošvedski. No iz zapadne skupine, upravo iz staronorveškoga jezika, izdvajaju se prvo dijalekti budućeg islandskog jezika, pa onda farerski dijalekti, a da sam staronorveški zbog toga ne prestaje dalje živjeti kao takav, dok stari istočni (dansko-švedski »prajezik«) prestaje egzistirati nakon razdvajanja. Kad bismo se sada zaustavili, dobili bismo naprosto predodžbu rodoslovnoga stabla.

Stvari ipak nisu toliko jednostavne, bar dva momenta kompliciraju sliku. Prvo, svaki jezik u svakom momentu ima stanovitu dijalektnu diferencijaciju, pa su se, bar u načelu, i u zapadnom i u istočnom sjeverogermanskom »prajeziku« mogli naći dijalekti koji su prvotno, dok su još bili dijalektima općesjeverogermanskoga »prajezika«, bili međusobno bar u ponečem bliži nego s dijalektima s kojima su se poslije našli nakon razdvajanja. Isto se to ponavljalo i pri razdvajanju istočnoga »prajezika« na starodanski i starošvedski (posljedice toga još i danas smućuju dansku i švedsku dijalektologiju u traženju odgovarajuće dijalektne klasifikacije).

Drugi se moment odnosi na ono što se događa nakon razdvajanja. Dijalekti koji više ne pripadaju istoj razvojnoj zajednici mogu još dugo stjecati zajedničke inovacije raznoga karaktera: utjecaji susjednih dijalekata preko granice, iscrpljivanje potencijala naslijeđenih zajedničkih tendencija, i što je osobito važno, mogućnost da se formira svojevrsan jezični savez, dakle tipološka zajednica, od genetski srodnih dijalekata, i sve se to zaista i događalo. Zato u suvremenom sjeverogermanskom svijetu imamo dva niza činjenica: jasno je da su norveški, farerski i islandski dijalekti izgrađeni od istoga materijala, danski i švedski također, ali jasno je isto tako da danski, švedski i norveški dijalekti predstavljaju jednu tipološku zajednicu. Drugim riječima, opravdano je sjeverogermanske jezike klasificirati u zapadne (norveški, farerski, islandski) i istočne (danski, švedski) čisto genetski, ali također i u skandinavske (danski, švedski, norveški) i atlantičke (islandski i farerski) prema tipološkim kriterijima. Mi danas prilično točno znamo kako je došlo do takva stanja, ali da su se procesi genetskih diferencijacija i tipoloških konvergencija odvijali prije nekoliko tisuća godina, stajali bismo pred teško rješivim zagonetkama, to više što je nakon određenoga dužeg vremena teško razlikovati genetske i tipološke činjenice u srodnim idiomima, a nakon dovoljno duga vremena odnosi se mogu posve poremetiti, pa tako npr. da su nam historije arioindijskih i dravidskih jezika nepoznate i da su oni imali na raspolaganju još koje tisućljeće nedokumentirana razvitka, vjerojatno ne bismo više arioindijske prepoznavali kao indoevropske niti bismo ih znali sa sigurnosti genetski dijeliti od dravidskih.

Još jedna mogućnost dolazi u obzir nakon razdvajanja, tj. da se jedan granični dijalekt naknadno »prebaci« iz jedne razvojne zajednice u drugu, dok još nisu oštro razgraničene, i uključi u njezine razvojne procese. To se dogodilo npr. s dijalektima danskoga podrijetla u jugozapadnoj Švedskoj, a bilo je i drugih manjih pograničnih pomicanja (švedsko-norveških; norveško-danske procese izazvane superstratnom ulogom danskoga u Norveškoj ovdje, naravno, ne uzimam u obzir, jer oni nam ne trebaju za indoevropske analogije, iako ni to nije u načelu isključeno, *mutatis mutandis*, tj. ako potražimo jezične formacije koje bi u

barbarstvu mogle imati neke funkcije slične onima standardnoga jezika u modernome društvu).

Ne treba, razumije se, smatrati da su sjeverogermanski odnosi nešto iznimno u čovječanstvu, oni su ovdje posve slučajan primjer. Mogao sam uzeti hrvatskosrpske dijalektne skupine, njihove međusobne odnose i odnose pojedinih od njih sa sva tri ostala južnoslavenska jezika, i imali bismo također najrazličitije veoma složene činjenice. Ili da uzmemo jedan romanski primjer iz hrvatskosrpskoga susjedstva: istriotski su se dijalekti bez sumnje počeli razvijati kao embrij samostalnoga romanskog idioma, neovisna o talijanskome, ali su se ipak naknadno uključili u talijanski dijasistem i danas mu isto tako bez sumnje pripadaju. Ili, da ne ostajem u susjedstvu, uzmimo kuriozno podudaranje baltičkih i kartvelskih odnosa. Mi posve sigurno znamo da od baltičkih jezika litavski i letonski idu na jednu stranu (istočnobaltičku), a pruski na drugu (zapadnobaltičku), i isto tako od kartvelskih gruzinski i zanski na jednu, svanski na drugu. Zato nas ne može zbuniti što letonski u »satemskim« primjerima ima *s*, *z* kao pruski, a ne *š*, *ž* kao litavski, ili što zanski (tj. megreločanski) u nizu općekartvelskih osnova ima *š*, *ž*, *č*, *š*, *č* kao svanski, a ne *s*, *z*, *c*, *š*, *č* kao gruzinski.

Uzmimo sada taj posljednji primjer. Iako mi posve objektivno znamo da baltičke i kartvelske jezike treba razvrstati po shemi *litavski*, *letonski* ~ *pruski* i *gruzinski*, *zanski* ~ *svanski*, možemo li tvrditi da bismo ih tako razvrstavali i pod pretpostavkom da je letonski dugo bio u simbiozi s pruskim i odvojen od litavskoga, a isto tako zanski sa svanskim i odvojen od gruzinskoga, a da o svim tim jezicima nemamo nikakve dokumentacije iz starijih razvojnih faza? Ne bismo li možda onda vjerojatnije grupirali letonski s pruskim i zanski sa svanskim, jer bi se stare veze poremetile zbog gubitaka koje donosi odvojen razvoj i zbog zajedničkih inovacija koje bi ih prekrile, a jedna tako upadljiva izoglosa kao što su spomenuti suglasnički odnosi dobila bi nezasluženu važnost.

U tome svjetlu možemo poći od pretpostavke da je posljednji sastav indoevropske zajednice sadržavao samo dijalekte od kojih se poslije formirao germanski ogranak i dijalekte od kojih se poslije razvio baltoslavenski kompleks, uz neke eventualne nama danas posve nepoznate »izgubljene« dijalekte, ali ukoliko su i postojali, morali su biti slični bilo baltoslavenskima ili germanskima.

Polazimo dakle od toga da je u određeno doba postojao jedan reducirani indoevropski jezik, sveden još samo na buduće baltoslavenske dijalekte kao posljednje predstavnike istočnoga indoevropskog dijalektnog tipa i na buduće germanske kao posljednje predstavnike zapadnog tipa. U tom periodu, kada indoevropski kao živi jezik koegzistira s većinom svojih »potomaka« (za koje je on bio »prajezik«), nastale su kasne baltoslavensko-germanske zajedničke morfološke i leksičke inovacije. One nisu poništile starih veza s drugim bivšim istočnim i zapadnim dijalektima, ali su se naslojile na te veze i u nekoj ih mjeri prekrile.

Kao jezik, (pra)indoevropski prestaje postojati kada su se njegovi preostali istočni i zapadni dijalekti razdvojili i počeli živjeti samostalno kao baltoslavenski i germanski ogranak. Ta su se dva ogranka tako izjednačila kao pojave sa svim ostalima, ali ostala je razlika u načinu njihova postanka: ostali su nastali i z d v a j a n j e m dijela dijalekata iz indoevropskoga (pra)jezika, i nakon svakoga takva izdvajanja indoevropski je i dalje nastavljao postojati, a baltoslavenski i germanski ogranak nastali

su r a z d v a j a n j e m dijalekata indoevropskoga prajezika na dva dijela, s time da je nakon toga razlaza prestao i ops'anak samoga indoevropskoga jezika. Poseban je slučaj samo s anatolijskim (heto-luvijskim) ogrankom, gdje će biti da je u načelu Sturtevant ipak u pravu, ali to nas se ovdje ne tiče.

*

Pošto smo na izloženi način došli do baltoslavenskoga ogranka indoevropske jezične porodice, postavlja se pitanje kako je nastao praslavenski jezik. Samo odgovor na to pitanje može nam dati jasnu sliku o mjestu praslavenskoga jezika u indoevropskome jezičnom svijetu, što nas u prvom redu i zanima. A to naprosto znači da prvo valja razgovarati o pravoj prirodi samoga baltoslavenskog ogranka.

Ovdje se, prije svega, govori o baltoslavenskoj zajednici jezika kao o jednome indoevropskom ogranku. To ne znači da se tu pledira za »velike« ili dvojne indoevropske ogranke, tj. za indo-iranski, italo-keltski i balto-slavenski. Naprotiv, mislim da o takvim dvojnim ograncima ne može biti govora i da se ne može sumnjati kako su keltski i italski (oba, uostalom, i sama prilično nehomogena) i isto tako iranski i arioindijski samostalni indoevropski ogranci. S baltoslavenskim fenomenom stvari pak stoje posve drugačije, on se ne može uspoređivati s ostala dva slučaja.

Počnimo prvo od terminologije, od samih naziva. Ovdje se atribut *baltoslavenski* upotrebljava čisto konvencionalno, ne u značenju *balto-slavenski*, što bi sugeriralo da se ogranak shvaća kao skup od dvaju dijelova. Složeni pridjev *balto-slavenski* upotrebljava se ovdje samo onda kada se misli na odnose između »Balta« i Slavena, a u baltoslavenskome ogranku kao takvome takva dvojnoga odnosa nema. Postoji samo trojni odnos istočnobaltsko-zapadnobaltsko-slavenski, i ogranak bi se mogao upravo tako i zvati, tj. istočnobaltsko-zapadno-baltsko-slavenskim, ali nazivam ga baltoslavenskim čisto konvencionalno kako bih zaobišao taj nezgrapčan i nespretan glomazni naziv. Mogao bi se u istom smislu upotrebiti i naziv *protobaltski*, koji neki lingvisti također upotrebljavaju, ali on bi mogao voditi i u nedoumice.

Trojni odnos zapadnobaltsko-istočnobaltsko-slavenski nije isto što i odnos iransko-dardsko-arioindijski. Tu i nema trojnoga odnosa, odnosa triju ravnopravnih partnera u jednoj cjelini, a nema ni same cjeline: jedno je samostalan iranski ogranak, drugo je samostalan arioindijski, u okviru kojega imamo onda i specifičnu dardsku grupu (kojoj se i sami članovi uveliko razlikuju po svome odnosu prema ostalim arioindijskim jezicima). Da bi se moglo govoriti o indo-iranskom ogranku, s trojnom podjelom, u kojoj dardski jezici igraju navodnu posredničku ulogu između iranskih i arioindijskih, potrebno je učiniti bar dva velika nasilja nad uobičajenom predodžbom o indoevropskoj porodici i njezinim ograncima: potrebno je podcijeniti stupanj različnosti koji se može podnijeti u okviru jednog te istog ogranka, i potrebno je istodobno precijeniti taj isti stupanj različnosti — prvo kako bi se mogli objediniti iranski i arioindijski jezici, drugo kako bi se mogli dardski odvojiti od ostalih arioindijskih. Oboje je neprihvatljivo, prvo jer nas onda ništa ne bi sprečavalo da se zadovoljimo samo udruživanjem iranskih i arioindijskih jezika, i još različitih italskih i keltskih, a drugo je neprihvatljivo jer bi značilo da kao arioindijske jezike možemo priznati samo one koji imaju apsolutno identične indoevropske fakte, čega nema ni u jednom indoevropskom ogranku (tako npr. istočnogermanski jezici imaju pojedine morfološke činjenice drugačijega indo-

evropskog tipa nego sjeverozapadni, a da o takvim slučajevima i ne govorimo kod tako nehomogenih ogranka kao što su italski i keltski).

Odnosi triju partnera u baltoslavenskome mogli bi se usporediti s odnosima zapadne, sjeverne i istočne skupine germanskih jezika, naravno, uzimajući u obzir da je baltoslavenska diferencijacija osjetno starija od germanske, jer su indoevropski dijalekti od kojih je nastao germanski ogranak, bili mnogo homogeniji nego oni od kojih je nastao baltoslavenski.

Prihvatimo li takvu jednu predodžbu, odmah se postavlja pitanje što onda znači pojam *Balti* i pojam *baltički jezici*. Odgovor je jednostavan: atribut *baltički* ne može se na razini ogranka upotrebljavati u istome smislu kao atributi germanski, keltski, italski, toharski, iranski, arioindijski itd., niti na nižoj razini u istom smislu kao atributi romanski ili slavenski. Zato su ovdje pojmovi »Balti« i »baltički« više puta upotrebljeni s navodnicima. No to ipak ne bi trebalo značiti da ti nazivi nemaju prava na život, samo je pitanje kakav im smisao treba davati.

Većina indoevropista govori danas o dva samostalna blisko srodna i veoma slična indoevropska ogranka — baltičkome i slavenskom. Nema potrebe da se baltoslavenski ogranak dijeli, ali u načelu, mogao bi se i dijeliti, odluka tu ovisi, konačno, o koncepciji i viđenju pojedinoga istraživača. No ako već želimo taj ogranak podijeliti usprkos činjenicama, onda nikako ne dolazi u obzir da ga dijelimo na dva ogranka. Mogli bismo ga dijeliti samo na tri samostalna ogranka, što bi bilo vrlo neobično (a ne samo nepotrebno), ali u načelu ispravno, jer ako uzimamo samo stare izoglose indoevropskoga i neposrednog postindoevropskog podrijetla i samo najstarije inovacije (a u čisto genetskoj problematici samo to i smijemo uzimati u obzir), onda udaljenost zapadnobaltičko-is'očnobaltička nije nimalo manja od udaljenosti zapadnobaltičko-slavenske i istočnobaltičko-slavenske. Idući od kriterija do kriterija imat ćemo čas zapadnobaltski i slavenski prema istočnobaltskom, čas zapadnobaltski i istočnobaltski prema slavenskomu, čas istočnobaltski i slavenski prema zapadnobaltskomu.

Očito je dakle da je u historiji baltoslavenskoga ogranka došlo u jednom ranom razdoblju do udaljavanja dijalekata od kojih se formirao praslavenski jezik. Ostale dvije skupine dialekata ostale su zajedno i pri tom obrazovale svojevrsan jezični savez. Rezultat je specifična zajednica koja ima pravo na atribut *baltički*. Semo, ta zajednica nije pojava identična indoevropskim ograncima, ona je nastala time što se jedan entitet odvojio od dvaju prvobitno jednakih i ravnopravnih njemu samomu, dakle nastala je, da tako kažemo, na pasivan način, a svi su indoevropski ogranci nastali aktivno, bilo razdvajanjem jednoga entiteta na dva (germanski i baltoslavenski), bilo razdvajanjem (svi ostali).

Pravu prirodu odnosa između »baltičkih« i slavenskih jezika slikovito su prikazali V. V. Ivanov i V. Toporov još prije četvrt stoljeća u svojem poznatom referatu na moskovskom slavističkom kongresu 1958. usporedivši praslavenski s engleskim, a baltičke jezike s ostalim zapadnogermanskima, i praslavenski jezik s bantuskima, a baltičke s bantuidnima. Naravno, u nas se slika komplicira zbog naknadnoga ponovnog susjedstva praslavenskoga jezika s istočnobaltskim i zapadnobaltskim. Modalitete svih tih odnosa i kretanja iznio sam u svojem referatu na sofijskom slavističkom kongresu (*Referati za V. međunarodni kongres slavista*, Zadar 1963). Tamo je u sažetu obliku izložena koncepcija koja može ukloniti sve najproblematičnije točke balto-slavenskoga pitanja.

To znači da ako danas praktički i tretiramo baltičke i slavenske jezike u tehnički smislu odvojeno, moramo ipak biti svjesni da nabrajajući niz tipa »keltski, romanski, germanski, baltički, slavenski, iranski i dr. jezici« operiramo zapravo pojmovima raznih redova: atributi *Keltski, germanski, iranski* predstavljaju autentične indoevropske ogranke, atributi *romanski* i *slavenski* predstavljaju sekundarne zajednice, od kojih romanska, nastala od jedinoga preživjelog italškog jezika, reprezentira u nekim kontekstima cio italški ogranak, a atribut *baltički* predstavlja naknadno formiranu negenetsku zajednicu genetski srodnih jezika što zajedno sa slavenskima pripadaju istomu (balto-slavenskom) ogranku. Nije nevolja kada se u praksi postupa kao pri takvu nabranjanju — nevolja je kada se misli da taj postupak odražava istinu.

Na taj se način objašnjava zašto praslavenski jezik predstavlja posve osobitu pojavu u krugu indoevropskih prajezika — lakše ga je naime usporediti s vulgarnolatinskim nego s hipotetskim praitalskim. Za to je razumljivo zašto se pri izradbi Općeslavenskoga lingvističkog atlasa može u praksi operirati praslavenskim jezikom kao konkretnom realnosti, a kada bi se izrađivao takav jedan općegermanski ili općeiranski ili čak općekeltski atlas, ne bi bilo moguće operirati na taj način odgovarajućim prajezicima. A jasno je i to da bi se pri izradi općeromanskoga atlasa svatko poslužio latinskim i ne bi ni pomišljao da traži italške oblike.

Treba imati na umu da pojam *praslavenski* predstavlja jednu prilično konkretnu pojavu, da pojmovi *pragermanski, prairanski*, a osobito *praitalski, prakeltski*, predstavljaju apstraktne komparativnolingvističke većiine, a pojam *prabaltički* nema razloga za opstanak ako bismo pod njim shvaćali samo pretka zapadnobaltičkih i istočnobaltičkih jezika, a ako uz njih mislimo i na praslavenski, onda je bolje da se poslužimo nazivom *prabalto-slavenski*, koji pripada otprilike istomu redu pojava kao prakeltski ili praitalski. Loša je strana toga naziva samo u tom što sugerira dvojni odnos umjesto trojnoga.

Specifična, posve osobita homogena fizionomija praslavenskoga jezika u sredini prvoga tisućljeća naše ere nije nešto što bi bilo nepoznato lingvistima, njegova je osobitost uvijek priznavana. Ali tumačena je time što je mladi od drugih »prajezika«. No mladost nije lingvistička kategorija — praslavenski nije drugačiji zato što je mladi, već je drugačiji zato što nije prajezikom jednomu indoevropskom ogranku, nego skupini jezika u okviru jednoga ogranka, i zato što je tako drugačiji, ujedno je i nužno mladi.

Ta »drugost« praslavenskoga jezika posljedica je dakle činjenice da slavenska jezična porodica ne predstavlja samostalnog indoevropskog ogranka. A tu je činjenicu teško negirati — to je moguće jedino uz posve krivu vremensku optiku. Mi slavenski i »baltički« jezični tip poznajemo ipak samo relativno kasno zasvjedočen u usporedbi s nekim drugima. Na taj se način može samo nagađati. A ako se već mora nagađati onda podimo bar od podjednakih polazišta. To zbog baltičkih jezika mogu biti samo posljednja stoljeća. Tu onda treba usporediti recentne odnose između balto-slavenskih (ili, ako se baš inzistira, baltičko-slavenskih) dijalekata s odnosima npr. između iranskih i arioindijskih dijalekata, ili čak romanskih i keltskih, a u načelu bismo smjeli i npr. između germanskih i romanskih ili keltskih, ili iranskih i armenskih, jer i to je potrebno za usporedbu ako baltički i slavenski dijalekti pripadaju različitim indoevropskim ograncima. No ubrzo bismo morali zaključiti kako je svako takvo

uspoređivanje bez praktičnoga smisla. U referatu na III. svesaveznoj baltističkoj konferenciji u Vilniusu 1975 (*Baltistica*, II priedas, Vilnius 1977) iznio sam prilično dugačak niz identičnih samo fonetskih kriterija za klasifikaciju suvremenih i baltičkih i slavenskih dijalekata. Ništa slično nije ni zamišljivo za bilo koji par indoevropskih ogranaka, bili bliže srodni ili ne. Zato umjesto da, poznajući kako su arioindijski i iranski dijalekti bili slični prije, recimo, tri tisuće godina, upiremo prst na suvremene razlike između baltičkih i slavenskih dijalekata, trebalo bi da konstatirajući njihove suvremene sličnosti, i usporedivši ih sa suvremenim iransko-arioindijskim različitošćima, pokušamo pretpostaviti koliko su isti ti baltički i slavenski dijalekti morali biti slični prije također tri tisućljeća kako bi do danas mogli sačuvati postojeći stupanj sličnosti. Odgovor je moguć samo pod pretpostavkom tročlanoga jedinstvenog baltoslavenskog ogranka.

*Dalibor Brozović: ON THE PLACE OF PROTO-SLAVONIC IN THE
INDO-EUROPEAN LINGUISTIC WORLD*

Summary

Among the so-called »proto-languages« of individual branches of the Indo-European linguistic world proto-Slavonic is a peculiar phenomenon. The homogeneity of proto-Slavonic in the middle of the first millenium of our era is perfectly exceptional. Today's specialists could converse in proto-Slavonic without difficulty which would be impossible in the case of »proto-Germanic« or even »proto-Celtic« or »proto-Italic«. It is not a truism to say that proto-Slavonic as a phenomenon is something else in comparison with other Indo-European »proto-languages« because it is younger — on the contrary, it is in fact younger because it differs from them. The Slavonic languages may be more easily compared with the Romance than with the Italic group of languages. Three basic questions are relevant in this connection:

1) What is the relative importance of the initial closeness of language substance (relations with the Iranians and, perhaps, with the Tocharians) and the length of the period while common innovations were still possible (relations with Germanic, first of all)?

2) What is the nature of the triple relations of the West Baltic, East Baltic and Slavonic? (In other words, the problem of the duality or unity of the Slavs and the »Balts« is a false dilemma).

3) From what theoretical and typological viewpoint should contemporary dialect relations be considered? (For the essence of the former »Balto«-Slavonic relations cannot be solved by means of the traditional historical comparative methods — rather than conjectures of what the relations could have been in the past, it is better to analyse what they must have been formerly so as to now as they really are, if they are compared with, e. g. relations with contemporary Indo-Iranian or even Romance-Celtic).